

מגיבור יהודי לעוכר ישראל: פרשת טימרמן, המימסד הישראלי והעיתונות העברית

רענן ריין ואפרים דויד

ב-25 במאי 1977, יום חגה הלאומי של ארגנטינה, החליטה הדיקטטורה הצבאית השלטת למנות גנרל לעורך אחד העיתונים החשובים במדינה, לה אופיניון (*La Opinión*). העיתון, שהיה ידוע אז כ'לה מונד של אמריקה הלטינית', נוסד שש שנים לפני כן בידי העיתונאי הארגנטיני-יהודי חקובו טימרמן (1923-1999) (Timerman) וחולל מהפכה בעיתונות היומית של ארץ זו. הוא לא הסתפק בכרוניקה שוטפת ושם דגש על עיסוק בנושאי תרבות, חדשות חוץ ופרשנות פוליטית. בעת מינויו של הגנרל חוסה תיאופילו גוירט (Goyret) כעורך ממונה, ישב עורך העיתון ומייסדו במעצר. ליתר דיוק, הוא נחטף ב-15 באפריל אותה שנה ומקום מעצרו לא נודע. העיתונאי הארגנטיני הידוע ביותר בשנים ההן היה לשותף גורל של אלפי צעירים שנחטפו ונעלמו; רובם ככולם עונו ורבים מהם נרצחו. ההפיכה הצבאית שהתחוללה בארגנטינה ב-24 במאס 1976 שמה קץ לממשלה הפרוניסיטית הנבחרת. הייתה זו ההפיכה הצבאית השישית במספר בארץ זו מאז שנת 1930, אולם היקף הדיכוי של משטר הגנרלים בשנות השבעים היה חסר תקדים בקורותיה של ארץ זו. בשם 'הדוקטרינה לביטחון לאומי' והמאבק ב'חתרנות' נחטפו, עונו ונרצחו אלפי בני אדם.¹ מה שהוכרז באורח רשמי כ'תהליך הארגון מחדש של האומה', מוכר מאז בעולם כולו בשם 'המלחמה המלוכלכת'.

* המחברים מבקשים להודות למרכז לחקר התפוצות ע"ש גולדשטיין-גורן ולמכון סוודרלין להיסטוריה ותרבות של אמריקה הלטינית, אוניברסיטת תל-אביב, על מענק המחקר שאפשר את כתיבתו של מאמר זה. תודה גם למכון ללימודים מתקדמים של האוניברסיטה העברית בירושלים, שבמהלך שהות בו כעמית מחקר השלים פרופ' ריין את כתיבת המאמר.

1 על המשטר הצבאי בארגנטינה בשנות השבעים ראו, למשל, Paul H. Lewis, *Guerrillas and Generals: The 'Dirty War' in Argentina*, Westport, CT 2002; Donald C. Hodges, *Argentina's 'Dirty War'*:

לאחר חטיפתו ישב טימרמן במעצר בלתי חוקי ולאחר מכן בהמתנה למשפט, עד לזיכוי על ידי בית דין צבאי באוקטובר 1977. למרות החלטתו של בית הדין, סבר הפיקוד העליון של הצבא שהעיתונאי חייב להישאר במעצר בגלל הפרת מספר סעיפים ב'מסמך היסוד' של החונטה הצבאית, כגון 'הפרת עקרונות מוסריים בתפקידים ציבוריים, פוליטיים או איגוד-מקצועיים'. לפיכך הוא שהה במעצר בית עוד כשנתיים, עד ל-25 בספטמבר 1979. ביום שחרורו, וללא הודעה מוקדמת, הוא הועלה אל מטוס שעשה דרכו לרומא ומשם המשיך לישראל – לאחר שנשללה אזרחותו הארגנטינית. כשלושים חודש ישב טימרמן בכתי

כלא ובמעצר בית, ואת רשמיו על התקופה הקשה הזו בחייו פרסם בספר אסיר ללא שם, תא ללא מספר, שכתב בעת גלותו בישראל ואשר היה לרב מכר בינלאומי.²

על רקע קשריו המסועפים של טימרמן עם מדינת ישראל ונציגיה בארגנטינה בשנים שקדמו לחטיפתו, מבקש מאמר זה לבחון את הדיונים הפנימיים בצמרת משרד החוץ הישראלי ובמשלה בשאלת טימרמן ואת הדילמות שהציג מעצרו בפני שלטונות ישראל, הקהילה היהודית הממוסדת בארגנטינה וארגונים יהודיים בינלאומיים. אבל הסוגיה המרכזית הנבדקת כאן נוגעת ליחס העיתונות הישראלית אל העציר המפורסם, שהיה גם העיתונאי המקורב ביותר לשגרירות ישראל בבואנוס איירס. ננתח את ההיפוך שחל בדימויו של מי שנחשב עם גירושו לישראל כגיבור יהודי, ואשר עם עזיבתו אותה, כארבע שנים מאוחר יותר, נחשב לאישיות בלתי רצויה, בין השאר משום שהרבה לכתוב נגד מלחמת לבנון הראשונה בתחילת שנות השמונים של המאה שעברה.

הדיון בשאלת יחסם של הממסד הישראלי והתקשורת העברית לטימרמן הוא בעל חשיבות רבה, שכן הוא נוגע לכמה שאלות מפתח בקשרי ישראל עם התפוצות בכלל, ובמשולש היחסים ישראל-ארגנטינה-יהודי ארגנטינה בפרט. אף כי מדינת ישראל הגדירה את עצמה מיומה הראשון כ'מדינה יהודית', המדגישה את מחויבותה להגנה על אינטרסים של היהודים באשר הם, הרי מטבע הדברים לא תמיד הייתה חפיה בין האינטרסים של מדינות החוץ הישראליות לבין אלה של קהילות, של קבוצות או של יהודים יחידים. לא פעם ניכר יחס אינסטרומנטלי של מקבלי החלטות והעיתונאים בישראל כלפי יהודי

An Intellectual Biography, Austin 1991; Martin Edwin Andersen, *Dossier Secreto: Argentina's Desaparecidos and the Myth of the 'Dirty War'*, Boulder, Colorado 1993 הדרוקטינה לביטחון לאומי ראו, רענן ריין, "חתרנות", עינויים וסיכול ממוקד: מה לימדו הצרפתים את אנשי הצבא הארגנטינים, זמנים, חוב' 87 (קיץ 2004), עמ' 40-51.

יעקב טימרמן, אסיר ללא שם, תא ללא מספר, תל-אביב 1981. למהדורה אנגלית ראו, Jacobo Timerman, *Prisoner without a Name, Cell without a Number*, New York 1981

התפוצות; וכאשר פעילותו או עמדותיו של מי מהם לא תאמו את הנרטיב הציוני ההגמוני בן הזמן, הפנו לו עורף.³ במקרה של טימרמן ניכר כי מחד גיסא, הסיוע הישראלי שהוענק לו נבע דווקא מכך שהיה 'אסיר עם שם, בתא עם מספר', בשעה שישראל הרשמית לא תמיד הושיטה יד מסייעת למאות יהודים נעדרים אחרים, 'ללא שם ובתא ללא מספר'.⁴ מאידך גיסא, התמיכה בטימרמן וההזדהות אתו נמשכו כל עוד אפשר היה ליישב את עמדותיו ואת מאבקיו עם עמדותיה ועם דימויה העצמי של מדינת ישראל. כאשר אלה חרגו מן הדפוסים המקובלים, אם משום שהמרכיב הארגוני בזהותו של טימרמן היה כבד משקל לא פחות מזהותו הציונית ואם משום שכיחודי גלותי העז למתוח ביקורת על מדיניות הממשלה, חלה תפנית בדימויו הציבורי בישראל.

א. חקירות אכזריות וסטראוטיפים אנטישמיים

מי חטף את טימרמן מביתו שבבואנוס איירס בליל ה-15 באפריל? טימרמן סיפר בעדות שמסר בפני חברי הוועדה הממלכתית שהוקמה לאחר נפילת הדיקטטורה ואשר מסקנותיה פורסמו מאוחר יותר:

לאחר שנעצתי בביתי שבבירה, לקחו אותי אל מפקדת המשטרה במחוז בואנוס איירס. שם חקרו אותי [הקצינים] קאמפס (Camps) וטצ'קולץ (Etchecolatz); משם הובילו אותי אל קמפו דה מאז'ו⁵ כדי לחתום על ההצהרה. לאחר מכן, החזיקו אותי בפואסטו ואסקו (Puesto Vasco). במקום הזה עינו אותי. ומשם החזירו אותי אל המפקדה הראשית של המשטרה. במפקדה הראשית שהיתי 25 יום עד שהצלחתי ליצור קשר עם משפחתי. משם הוציאו אותי שוב, הפעם לקוט"י מרטינס (COT-I Martinez). במקום זה עינו אותי. משם החזירו אותי למפקדה הראשית של המשטרה,

3 לדיון בסוגיות אלה ראו, גבריאלי (גבי) שפר והרס רוט-טולדנו, מי מנהיג?: על יחסי ישראל והתפוצה היהודית, תל-אביב 2006. בהקשר של יהודי ארגנטינה ראו, רענן ריין, ארגנטינה, ישראל והיהודים, תל-אביב 2002; Raanan Rein, 'Israel and Argentine Jews: Complementary or Conflicting Interests', in: Eliezer Ben-Rafael, Yosef Gorny and Yaacov Ro'i (eds.), *Contemporary Jewries: Convergence and Divergence*, Leiden and Boston 2003, pp. 306-334

4 לביקורת קשה על פעולתה המוגבלת של ישראל להצלת יהודים שנחטפו ונעלמו ראו, מרסל זוהר, שלח את עמי לעזאזל, תל-אביב 1990. הד להאשמות אלה ניתן היה לשמוע בסרט התיעודי אסינו (רוצח, Asesino) של נורית קידר (2002). דברים ברוח דומה השמיע באוזנינו גם יצחק פונדק, שניהן כשליח ראשי של הסוכנות היהודית בבואנוס איירס בשנים 1979-1977 (תל-אביב, 26.11.2003). להגנה על עמדת ישראל ראו, יואל בר-רומי, 'האם הופקרו יהודי ארגנטינה', גשר, חוב' 133 (1996), עמ' 53-71; אפרים זדוף, 'מחויבותה של ישראל כלפי יהודים בתפוצות בעתות משבר ומצוקה: המקרה של ארגנטינה, 1976-1983', ביטחון לאומי, חוב' 3-2 (2003), עמ' 45-59.

5 בקמפו דה מאז'ו (Campo de Mayo) שבפרברי הבירה בבואנוס איירס שוכן הבסיס הגדול ביותר של צבא היבשה.

ולאחר מכן הועברת לבית הסוהר שבעיר מגדלנה (Magdalena).⁶ בעת מעצרי בכלא מגדלנה פורסם באופן רשמי דבר מעצרי.⁷

עם הפרסום על מעצרו, הפך טימרמן לעציר פוליטי אשר שמו נודע גם מחוץ לגבולות ארגנטינה. טימרמן מסר כי חוקריו היו קנאים אנטישמים ואנטי־מרקסיסטיים, אשר שבו והדגישו בעת החקירות ש'ארגנטינה מתמודדת עם שלושה אויבים מרכזיים: קרל מרקס, הרוצה להרוס את החברה הנוצרית; זיגמונד פרויד, המנסה למוטט את המשפחה הנוצרית; ואלברט איינשטיין, בניסיונו לשנות את ההגדרות הנוצריות של הזמן והחלל'. טימרמן הדגיש ששאלת יהדותו שבה ועלתה בכל החקירות – כולל השאלות בדבר כוונותיה של ישראל לשגר כוחות צבא לארגנטינה כדי לממש את 'תכנית אנדיניה' (Plan Andinia), לפיה הציונים עומדים כביכול להשתלט על חבל פטגוניה (Patagonia) שבדרום ארגנטינה כדי להקים בו מדינה יהודית.⁸ עציר יהודי אחר, חואן רמון נזאר (Nazar), אישר אף הוא שחוקריו החזיקו בעמדות אנטישמיות מוצקות ושבו ודרשו לקבל פרטים על 'תכנית

6 מגדלנה היא עיר השוכנת במרחק כ־150 קילומטר מבואנוס איירס ובמקום מתקנים צבאיים רבים. שני המקומות האחרים שצוינו בעדות: פואסו ואסקו וקוט'י מרטינס היו מחנות מעצר ועינויים שהופעלו באופן בלתי חוקי על ידי כוחות הביטחון. רבים מהעצורים בהם נרצחו.

7 CONADEP, *Nunca Más: Informe de la Comisión Nacional sobre la Desaparición de Personas*, Buenos Aires 1993 לגרסה עברית ראו, הוועדה הלאומית של ארגנטינה לחקירת העלמם של בני אדם, לעולם לא עוד: דו"ח הוועדה הלאומית של ארגנטינה לחקירת העלמם של בני אדם, בואנוס איירס 1998.

עדויות של טימרמן פורסמה תחילה באתר הוועדה, אולם משה נסגר הועברה ל: <http://www.desaparecidos.org/nuncamas/web/testimon/timerman.htm> (כניסה אחרונה לאתר בתאריך 19.7.2009). בעת משפטו של הכומר כריסטיאן פון ורניך (Von Wernich) בגין הפרת זכויות האדם בימי הדיקטטורה הצבאית, משפט שנערך בעיר לה פלטה החל מיולי 2007, נמסרו עדויות רבות על העינויים שמהם סבל טימרמן ועל האופי האנטישמי הבוטה של החקירות. ראו, *Clarín*, 17.7.2007, *Página12*, 16-17.7.2007

8 תכנית 'אנדיניה' הייתה חלק ממסע אנטישמי שהחל עוד בשנים 1971-1972, כאשר מרצה לכלכלה באוניברסיטת בואנוס איירס, וולטר בווראגי איינדה (Beveraggi Allende), שהיה מקורב לאנשי השלטון הצבאי, פרסם את דבר קיומה כביכול של אותה תכנית סודית. לתגובתה של הקהילה היהודית המאורגנת ראו, *D.A.I.A., Versión argentina de la mayor superchería del siglo. Radiografía del* Buenos Aires 1972 'Plan Andinia' y otros infundios, חרף אופיה האנטישמי המפוקפק, החסר כל בסיס במציאות ההיסטורית, של 'תכנית אנדיניה', היא נזכרת מחדש מדי כמה שנים על ידי גורמים שונים בארגנטינה. כך, למשל התייחס אליה רמטכ"ל הצבא, הגנרל רוברטו בנדיני (Bendini), בשנת 2003 בעת הרצאה סגורה למפקדים בכירים שהתקיימה בבית הספר לביטחון לאומי של הצבא. לאחר חשיפת דבריו טען הגנרל בנדיני ש'דבריו הוצאו מהקשרם'. ראו, http://www.lanacion.com.ar/Archivo/nota.asp?nota_id=529017 כעבור שנתיים פרסם הארגון האסלאמי הארגנטיני (Organización Islámica Argentina), שמרכזו במסגד הגדול של בואנוס איירס, באתר האינטרנט שלו על 'צוונה של ישראל להקים עוד מדינה יהודית בדרום ארגנטינה'. ראו, <http://www.pagina12.com.ar/diario/elpais/1-54283-2005-07-28.html>

אנדיניה.⁹ דבריו של טימרמן קיבלו משנה תוקף במברק ששלח במאי 1978 שגריר ישראל בארגנטינה, רם נירגד, ובו נכתב: 'הלחימה נגד המחותרות התנהלה ומתנהלה בצורה דראסטית והאמצעים הננקטים הם ברוטלים ואכזריים [...] חלק מהיהודים שנפגעו מהפעולות נגד המחותרות סבלו סבל נוסף בגלל היותם יהודים. מגמות אנטישמיות באו גם לידי ביטוי בחקירות שכוונו נגד ארגונים יהודים וציונים'.¹⁰

מדוע נעצר טימרמן? לדברי מפקד המשטרה דאז של מחוז בואנוס איירס, הגנרל רמון קמפס, בספר שפרסם בשנת 1982 כתשובה לחיבורו של העיתונאי ששוחר,

חאקובו טימרמן ניסה באמצעות עיתונו לעצב תודעה מהפכנית שמטרתה לרוקן מתוכנם את הערכים הלאומיים של ארגנטינה, לטובת המרקסיזם – שלדבריו הוא נמנה עם תומכיו. [...] טימרמן ניסה תמיד להוכיח את נאמנותו לשלטון, יהיה זה אזרחי או צבאי, באמצעות עמודי 'מדיניות פנים' שבעיתונו. אבל את פעילותו החתרנית קידם במוספים התרבותיים ובייחוד בעמודי מדיניות החוץ. [...] בזמננו המרקסיזם הפך לכפירה הגדולה, והמאבק במרקסיזם הוא חלקן ממלחמה שאינה נגמרת – בין הטוב לרוע.¹¹

בחקירותיו נשאל טימרמן שוב ושוב על טיב יחסיו עם שותפו בעיתון לה אופיניון, דוד גרייבר, אשר נהרג בתאונת מטוס, שנסיבותיה אינן ברורות, במקסיקו באוגוסט 1976. גרייבר, איש עסקים ארגנטיני-יהודי צעיר אשר הקים אימפריה כלכלית בינלאומית, נחשד בקשרים עם ארגון הגרילה הפרוניסטי-שמאלי מונטונרוס (Montoneros). לפי הטענות גרייבר הלבין והשקיע מיליוני דולרים שהארגון סחט מבני משפחות של אישים שחטף.¹² גורמים לאומנים בצבא הארגנטיני ומחוץ לו סברו כי הקשר בין טימרמן וגרייבר היה אחד הביטויים לקשר החתרני היהודי-מרקסיסטי-ציוני.¹³

טימרמן קיים מפגשים סדירים עם סגל הפיקוד הבכיר של הצבא בחודשים טרם תפיסת השלטון והדחת הממשלה הנבחרת, ותמך בתחילה בהפיכה הצבאית מתוך תקווה שתבטיח סדר, יציבות ופיתוח כלכלי בארגנטינה.¹⁴ למרות עמדתו זו נפל העיתונאי הארגנטיני-

9 <http://www.desaparecidos.org/nuncamas/web/testimon/timerman.htm>

10 מברק שכותרתו 'אנטישמיות', השגריר נירגד למשרד החוץ, 19.5.1978, ארכיון המחברים. העתקים של מסמכי משרד החוץ המצוטטים במאמר זה נמסרו לנו לפני שנים אחדות על ידי דיפלומט ישראלי ותיק.

11 Ramon J.A. Camps, *Caso Timerman, punto final*, Buenos Aires 1982, pp. 20-21

12 על גרייבר ראו, Juan Gasparini, *David Graiver: el banquero de los Montoneros*, Buenos Aires 2007

13 Jorge Saborido, 'El antisemitismo en la historia argentina reciente: la revista *Cabildo y la* ראו, conspiración judía', *Revista Complutense de Historia de América*, Vol. 30 (2004), pp. 209-223

14 Fernando J. Ruiz, *Las palabras son acciones: historia política y profesional de La Opinión de Jacobo Timerman (1971-1979)*, Buenos Aires 2001, pp. 293-305

יהודי קורבן למערכה שהתנהלה בין קבוצות שונות ובקרב מפקדי הצבא הבכירים, אשר ניסו לזכות בעמדה של בכורה במשטר ולהשליט עליו את מרותם.

ב. גנרלים אנטישמים ואוהבי ישראל

ב-1978, ערב פתיחתם של משחקי הגביע העולמי בכדורגל בארגנטינה, עוררו הממדים המפלצתיים של הטרור הממלכתי ביקורת בינלאומית על הדיקטטורה הארגנטינית, והממשל הדמוקרטי של הנשיא האמריקני ג'ימי קרטר אימץ מדיניות נחרצת נגד ההפרה הסיטונית של זכויות האדם בארגנטינה. מדיניות זו עמדה בניגוד לגישת הממשל הרפובליקני שקדם לו ואשר, כפי שהתברר עם חשיפת מסמכים נוספים בארצות הברית, לא רק נתן אור ירוק לדיכוי, אלא אף האיץ בראשי החונטה הצבאית להשלים את המלאכה במהירות האפשרית, בטרם תציב דעת הקהל האמריקנית מכשולים על דרכם.¹⁵

ישראל הרשמית קיימה קשרים הדוקים עם הדיקטטורה הצבאית בארגנטינה במישור הביטחוני והאזרחי כאחד. חרף האופי האנטישמי הבולט של החונטה הצבאית, פרחו היחסים הביטחוניים באותם ימים, ימי ממשלת הליכוד הראשונה בראשות מנחם בגין. הקשרים הביטחוניים החלו עוד בזמן ממשלת העבודה בראשות יצחק רבין, ונמשכו לאחר המהפך הפוליטי.¹⁶ בספטמבר 1976, חודשים ספורים לאחר הפיכה הצבאית בבואנוס איירס, נפגשו בניו יורק שרי החוץ של שתי המדינות לשיחה לבבית. שר החוץ הישראלי, יגאל אלון, כלשון סיכום השיחה שנשלח אל משרד החוץ בירושלים, 'דיבר על האינטרס המשותף לארצותינו מול האימפריאליזם הסובייטי והזמין את עמיתו לבקר בישראל. השר הוסיף כי ועמיתו הארגנטיני, האדמירל ססאר אאוגוסטו גוצטי (Guzzetti) יוכל לראות הכל, החל מהמקומות הקדושים ועד לנשק המיוצר בארץ, כולל סוגי נשק טובים וזולים יותר מאשר [אלה] המיוצרים בארצות אחרות וגם כאלה שנועדו למלחמה בטרור, למשל

15 על יחסי ארצות הברית-ארגנטינה בזמן הדיקטטורה ראו, David M. K. Sheinin, *Argentina and the United States: An Alliance Contained*, Athens and London 2006, pp. 150-180; Ariel C. Armony, *Argentina, the United States, and the Anti-Communist Crusade in Central America, 1977-1984*, Athens and London 1997; Joseph S. Tulchin, *Argentina and the United States: A Conflicted Relationship*, Boston 1990, pp. 132-162

16 על יחסי ישראל-ארגנטינה באותן שנים עדיין לא נתפרסם מחקר מקיף. לדיון בכמה היבטים של יחסים אלה ראו, לואיס רוניגר ומריו שניידר, 'מילוט וגלות: הנמלטים מרדיפת שלטון הגנרלים בארגנטינה בשנות השבעים', סוציולוגיה ישראלית, כרך ו, חוב' 2 (2005) (להלן: רוניגר ושניידר, 'מילוט וגלות'), עמ' 233-263; ליאונרדו סנקמן, 'מילוט יהודים בארגנטינה בעת השלטון הצבאי, 1976-1983', בתוך: דפנה שרפמן (עורכת), אור לגויים? מדיניות החוץ של ישראל וזכויות האדם, תל-אביב 1999 (להלן: סנקמן, 'מילוט'), עמ' 91-118; Yitzhak Mualem, 'Between a Jewish and an Israeli Foreign Policy: 1976-1983', *Jewish Political Studies Review*, Vol. 16, No. 1-2 (2004), <http://www.jcpa.org/jpsr/jpsr-mualem-s04.htm>

ה"גליל"¹⁷. ידיעות על היצוא הביטחוני של ישראל בכלל, ובין השאר גם באשר לקשרים הצבאיים בין ישראל לארגנטינה, עברו באותן שנים תחת עינה הקפדנית של הצנזורה הצבאית. הוראות הצנזורה אסרו על פרסום כל ידיעה שנגעה לממדר הביטחוני ביחסים שבין שתי המדינות. בנסיבות אלה אין זה מפתיע שהמצב בארגנטינה לא עלה כמעט על סדר היום הציבורי בישראל.

ככל שהדברים נוגעים למישור הפרלמנטרי, העידה השרה לשעבר שולמית אלוני במאמר שפרסמה בעיתון הארץ ש'סתמו את פיה', כאשר ניסתה לדון בכנסת על מכירות הנשק של ישראל למשטר הצבאי בארגנטינה:

בשעתו לא רק סתמו את פי, אלא שחבר הכנסת יגאל הורוביץ ז"ל איים עלי שלא אעז לפתוח את פי. היה זה כשממשלת ישראל סיפקה נשק לקולונלים הברוטאליים ששלטו בארגנטינה וחיסלו אזרחים בהמוניהם. בחדרי הכנסת, בקומה החמישית, ישבו הורים לילדים שנעלמו וביקשו שנעשה דבר, והגשתי הצעה לסדר היום, ודרשתי דיון. לא אפשרו לי. ההצעה לסדר לא אושרה. הבטיחו לי שיהיה על כך דיון בוועדת החוץ והביטחון. למיטב ידיעתי לא היה כי לא הוזמנתי לדיון.¹⁸

על פי דו"ח שפרסם מרכז המחקר של הדאי"א (DAIA), ארגון הגג של המוסדות היהודיים בארגנטינה, כ-1,300 יהודים נחטפו ונעלמו בארגנטינה בזמן שלטון הגנרלים, הרבה מעבר לחלקם היחסי של היהודים בארץ זו.¹⁹ משפחות הנעדרים והעצירים הפוליטיים שהתגוררו בישראל פנו אל ראשי ממשלה, שרים, חברי כנסת, קצינים בכירים בצה"ל ודיפלומטים זרים בבקשת סיוע. בדו"ח של הוועדה הבין-משרדית, שהוקמה בישראל כשני עשורים לאחר קצה של הדיקטטורה כדי לחקור את גורל הנעדרים היהודים בארגנטינה, נכתב:

17 מברק דב שמורק למשרד החוץ בירושלים, 5.9.1976, ארכיון המחברים. בשנים 1977-1981 סיפקה ישראל 14 אחוז מרכישות הציוד הצבאי של ארגנטינה. גרמניה הובילה את הרשימה של ספקיות הנשק לארץ זו (33%), אחריה הופיעו ארצות הברית (17%), צרפת (14%), ישראל ומדינות נוספות. היקף המכירות הישראליות עלה משנת 1982, כאשר הודק החרם המערבי על ארגנטינה. ראו, Bishara Bahbah, 'Israel's Military Relationships with Ecuador and Argentina', *Journal of Palestine Studies*, Vol. 15, No. 2 (1986), pp. 76-101

18 שולמית אלוני, 'אכן, מוסר בביטחון', הארץ, 26.5.2006. על התנגדותו של יושב ראש הכנסת, מנחם סבידור, לבקשתה של אלוני להעלות הצעה דחופה לסדר היום בדבר הירצחם של אלפי אזרחים בארגנטינה, ביניהם יהודים רבים ראו, שלמה גנוסר, 'על סדר היום: ארגנטינה, ארגנטינה', הארץ, 16.5.1983.

19 DAIA, *Informe sobre la situación de los detenidos-desaparecidos judíos durante el genocidio perpetrado en Argentina*, Buenos Aires 1999; Edy Kaufman, 'Jewish Victims of Repression in Argentina under Military Rule (1976-1983)', *Holocaust and Genocide Studies*, Vol. 4, No. 4 (1989), pp. 479-499

המשפחות חשו כי עניינן לא טופל ביעילות הנדרשת, הזמן אזל ועזרה או מידע אין, ואם [היה] קיים, [הוא] לא נמסר למשפחות. חלק מהמשפחות הקימו ארגון על מנת לאחד את המאמצים ולנסות ולהשפיע ביתר שאת. הוקם אז 'ועד קרובי משפחות של הנעדרים בארגנטינה', שלאחר מכן יהפוך לארגון 'ממוריה'. ארגון זה דרש התערבות פעילה של המדינה בעניינם. בין היתר, פנה ועד המשפחות לחברי כנסת שונים וביקש התערבותם. בין חברי הכנסת נמצאה קבוצה, מכל הקשת הפוליטית, אשר הביעה רצון לסייע.²⁰ אך מאמצי הקבוצה להביא את הנושא לדיון במליאת הכנסת העלו חרס. לדבריהם, יו"ר הכנסת, מנחם סבירור ז"ל, לא אפשר להביא את הנושא למליאה. לאחר פניות רבות, שלא נענו, למזכירות הכנסת, פנה ועד המשפחות לבג"צ. בעקבות הגשת הפניה התקיים דיון בכנסת [בסוף יוני 1983], עוד לפני הדיון בבג"צ נסעה ועדה פרלמנטאריה לארגנטינה במטרה ללמוד את הנושא. אך הוועדה [שהגיעה לבואנוס איירס רק בתחילת 1984, לאחר חזרתו של השלטון הדמוקרטי] הפסיקה את מסעה לאחר שהות בת יומיים בארגנטינה וחזרה ארצה לקראת הצבעת אי אמון בכנסת. המסע לא הניב כל תוצאות. אירוע זה אף חיזק את תחושת המשפחות על העדר מדיניות ברורה הלוקחת בחשבון את מכלול הנתונים שעמדו באותה עת לרשות הרשויות השונות ואת כלל האינטרסים. רושם זה התחזק מאחר שעל פי הידוע למשפחות, הממשלה מעולם לא קיימה דיון בעניין הנעדרים באופן מסודר, ממוסד, כנושא העומד על סדר יומה של המדינה.²¹

למרות הוראות הצנזורה, לא היה זה סוד שבין ישראל לחונטה הצבאית נרקמו יחסים ביטחוניים הדוקים. בדו"ח של הוועדה הבין-משרדית נכתב:

השגרירות [של ישראל בבואנוס איירס] טיפלה בקשרים המסחריים ברמה של המדיניות הכללית, תוך ניסיון לקדם את הסחר בין המדינות, ובעיקר את הרכישות בישראל. השגריר לא היה מעורב ישירות בעסקות השונות וביניהן עסקות הציוד הצבאי ומסגרות ההכשרה לשימוש באותו ציוד, עניינים שהיו בטיפולם של נספחי צה"ל ונציגי החברות הישראליות. אולם לשגריר הייתה מעורבות פעילה בקידום הכללי בחיזוק הקשרים עם בעלי ההכרעה בהחלטות הרכישה.²²

20 ביניהם היו חברי הכנסת של הליכוד, גאולה כהן וררור זייגרמן, וחבר הכנסת של העבודה, מנחם הכהן. ראו עדויותיהם במדור לתיעוד בעל פה, המכון ליהדות זמננו, האוניברסיטה העברית בירושלים, 216/40, 216/23, 216/42.

21 הוועדה הבין-משרדית בעניין גורל הנעלמים היהודים בארגנטינה, דין וחשבון, ממצאים, עדויות, המלצות, ירושלים 2003, עמ' 9.

22 שם, עמ' 70.

מהלשון המעורפלת של המסמך הרשמי ניתן להסיק שעסקות ביטחוניות היו גם היו, שנלוותה להן, כמקובל בעסקות כאלה, הכשרה שהעניקו אנשי צבא ישראלים לחלק מלובשי המדים בארגנטינה (או שקצינים ארגנטיניים אומנו בישראל) ושהשגרירות הייתה מעורבנת בעסקאות מכירה של נשק ותחמושת, כאשר לעתים פעל השגריר עצמו לקידום עסקות בקרב 'בעלי ההכרעה בהחלטות הרכישה'; במילים אחרות: אותם גנרלים וקצינים בכירים שהיו האחראים להפרה השיטתית של זכויות האדם בארגנטינה. במכתב של השגריר רב שמורק למנכ"ל משרד החוץ ב-5 ביולי 1978, תחת הכותרת 'מכירות נשק לארגנטינה וצ'ילה', מסר הדיפלומט רשימה של כלי נשק שמכרה ישראל לשתי הדיקטטורות ששכנו משני צדי האנדים.²³

בצד התמיכה הצבאית והפוליטית של ממשלות ישראל בחונטה הצבאית, עשתה הסוכנות היהודית (בתיאום עם משרדי החוץ, הפנים והקליטה) מאמצים להוציא גולים מארגנטינה. גולים אלה, רובם ככולם ממוצא יהודי, לא הגיעו לישראל במעמד של פליטים או של מקבלי מקלט מדיני, אלא מכוח חוק השבות. קשה לאמוד את מספרם, כי כאמור אין להפרידם מכלל העולים שהגיעו באותן שנים מארגנטינה לישראל. על פי הערכה, בין סוף 1975 (עוד בטרם הפיכה, אבל בעת שכבר פעלו 'כנופיות המוות' של קציני צבא ומשטרה בשירות פעיל ובדימוס, בהשתתפות גורמים לאומניים ובתמיכת הממשלה) לבין ה'מונדיאל', משחקי גביע העולם בכדורגל שנערכו ב-1978, הגיעו לישראל כמה מאות גולים מארגנטינה (ככל הנראה לא יותר מ-400), שנמלטו מאימי הרדיפות של שלטון הגנרלים. כיוון שרבים היו רחוקים ממסגרות יהודיות ונעדרי זיקה לציונות טרם בריחתם, עזב חלקם הגדול את ישראל כבר בסוף שנות השבעים של המאה שעברה, בדרך כלל לאירופה המערבית, ובייחוד לספרד ולצרפת. אחרים שבו לארגנטינה לאחר קץ הדיקטטורה בשנת 1983.²⁴ גולים אלה, שאליהם הצטרפו צעירים שעלו לארץ במסגרת תנועות הנוער הציוניות בתחילת שנות השבעים ומספר מצומצם של ישראלים בעלי עמדות שמאליות, מנו את עיקר הפעילים במחאה שאורגנה בישראל נגד הדיקטטורה הצבאית בארגנטינה.²⁵

23 ביוני 1981 שהו בישראל 118 קצינים ארגנטיניים. במכתב שנשלח משגרירות ישראל בבואנוס איירס ב-2.6.1981, בעקבות פגישה בין שגריר ישראל לבין צמרת משרד החוץ בארגנטינה, נאמר כי 'אין מדינה בעולם בה שוהים במקביל קצינים ארגנטיניים כה רבים למטרות רכש, הדרכה וכו'. ארכיון המחברים.

24 על מדיניות ישראל כלפי אנשי השמאל היהודים בארגנטינה ראו, סנקמן, מילוט; רוניגר ושניידר, מילוט וגלות; Mario Sznajder and Luis Roniger, 'De Argentina a Israel: escape y exilio', in: Pablo Yankelevich (ed.), *Represión y destierro: Itinerarios del exilio argentino*, La Plata 2005, pp. 157-185

25 על פעילות המחאה בישראל נגד הדיקטטורה הארגנטינית ראו, רענן ריין ואפרים דויד, 'ספורט, פוליטיקה וגולים: מחאה בישראל בעת אליפות העולם בכדורגל שנערכה בארגנטינה בשנת 1978', עיונים בתקומת ישראל, כרך 19 (2009) (להלן: ריין ודויד, ספורט, פוליטיקה וגולים). ברפוס.

ג. האסיר המפורסם ביותר

חקובו טימרמן לא היה עוד עציר בין אלפי העצירים, האסירים וה'נעדרים'. הוא היה העציר המפורסם ביותר. הלחצים הפומביים והסמויים לשחרורו לא פסקו במשך שלושים חודשי מעצרו. גם אם בדיעבד ניסו לעתים גורמים ממלכתיים בישראל לנכס לעצמם את עיקר המאבק לשחרור טימרמן, הרי את מערכת הלחצים הפעילו גם שגרירויות של מדינות שונות, ממשלות (ובראשן ממשל קרטז בארצות הברית ותת-מזכיר המדינה שלו לענייני זכויות האדם, פטרישיה דריאן [Derian]), ארגונים בינלאומיים (דוגמת אמנסטי אינטרנשיונל) וארגונים יהודיים – כולם גורמים חיצוניים לחברה הארגוניטית. בתנאים הקשים של הדיכוי הממלכתי, מעטים היו הגורמים המקומיים שפעלו לשחרורם של האסירים הפוליטיים. במקרה של טימרמן, רק העיתון בשפה האנגלית בואנוס איירס הראלד (*Buenos Aires Herald*) התריע על 'הפגיעה בחופש העיתונות'. טימרמן והעורכים של בואנוס איירס הראלד, רוברט קוקס (Cox) ואנדרו גרהם-יוול (Graham-Yool), היו מהעיתונאים המעטים שמתחו ביקורת על המשטר בגין הפרה השיטתית של זכויות האדם.²⁶ קוקס נעצר אף הוא, לאחר מעצרו של טימרמן, ויצא לגלות בדצמבר 1979, זמן קצר לאחר שטימרמן הגיע לישראל.²⁷ עם זאת, אין לחשוש שטימרמן התנגד באורח פעיל למשטר הצבאי או העמיד את עיתונו לשירותם של הארגונים למען זכויות האדם. כבר בשבוע הראשון להפיכה, במארס 1976, כינס הנשיא חורחה רפאל וידלה (Videla) את כל עורכי העיתונים והבהיר להם שיש כללי משחק חדשים. בין היתר, הוא הודיע כי כל המאמרים יועברו מעתה ללשכת עיתונות מיוחדת שבמשרד הפנים ל'צורך אישורם'. כעבור יומיים בוטלה הלשכה. הצנזורים ראו שרמת הצנזורה העצמית בעיתונות היומית הייתה כה גדולה והציות להוראות שנמסרו מעת לעת בעל פה כה מרשימה, עד שאין צורך בהטלת צנזורה מוקדמת בטרם פרסומם של מאמרים וכתבות.²⁸

שגרירות ישראל בבואנוס איירס ומשרד החוץ בירושלים עסקו בגרולו של טימרמן מן היום הראשון לחטיפתו. לכאורה, ישראל הרשמית לא עסקה ב'פרשת טימרמן', ודאי לא באופן פומבי. דוברי הממשלה או אנשי השגרירות לא השמיעו בדרך כלל הכרזות באשר למעצרו של העיתונאי המפורסם. אך הרחק מן התקשורת, כל הדיפלומטים, בייחוד רם נירגד, שהיה בעל קשרים הדוקים עם ראשי כוחות הביטחון שבשלטון, עקבו מקרוב אחר

26 כך קבע שגריר ארצות הברית בבואנוס איירס, רוברט היל, במכתב ששיגר למחלקת המדינה. ראו, Graciela Mochkofsky, *Timerman, el periodista que quiso ser parte del poder (1923-1999)*, Buenos Aires 2003, p. 253 (להלן: מוצ'קופסקי, טימרמן). טימרמן הוכרז על ידי ארגון 'אמנסטי' בדצמבר 1977 כ'אסיר מצפון' והארגון הורה לסניפיו ברחבי העולם לפעול לשחרורו. ראו, Amnesty International, *Background to the Case of Jacobo Timerman*, London December 1977

27 David Cox y Robert John Cox, *En honor de la verdad: memorias desde el exilio de Robert Cox*, Buenos Aires 2002
Andrew Graham-Yooll, *Committed Observer: Memoirs of a* גם Cox, Buenos Aires 1995
Journalist, London 1995

28 מוצ'קופסקי, טימרמן, עמ' 255.

המקרה, לחצו והשתדלו למען טימרמן. מצד אחד נעשו עסקאות נשק גדולות בין ישראל לארגנטינה, שדלפו לעיתונות הבינלאומית; מצד שני ישראל ונציגיה בארגנטינה עמדו בפני הצורך לעסוק בגורלם של הנעדרים היהודים בכלל ושל טימרמן בפרט. בין שתי הסוגיות האלה אפשר היה ליצור זיקה הדוקה יותר, כך שתאפשר לישראל מרחב פעולה גדול יותר לסייע ליהודים שנרדפו.²⁹

קשריו של טימרמן עם המימסד הישראלי החלו עוד בשנות החמישים. טימרמן, לשעבר חניך תנועת השומר הצעיר ואשר הגדיר את עצמו כל חייו כ'ציוני-סוציאליסטי', הידק את קשריו עם שגרירות ישראל עוד בשנות השישים, לאחר שהקים את השבועונים רבי התפוצה פרימרה פלנה (*Primera Plana*) וקונפירמאדו (*Confirmado*), שאימצו את מודל הגשת החדשות של מגזינים אמריקניים דוגמת *טיים* (*Time*), ובייחוד לאחר שייסד את העיתון היומי לה אופיניון. עיתון זה, שהיה רב השפעה בקרב אנשי רוח ושזכה למוניטין ברחבי אמריקה הלטינית, הקדיש מקום רב לחדשות חוץ. זאת בניגוד לעיתונות הארגנטינית ה'ישנה', שבה לחדשות החוץ היה מקום שולי למדי. במשך שש שנות קיומו הקדיש לה אופיניון תשומת לב רבה לנעשה במזרח התיכון והיה היומון הארגנטיני היחיד שהחזיק כתב קבוע בישראל. אך מקור הידיעות בעמודיו לא היו רק סוכנויות הידיעות או כתבי העיתון. הידיעות על ישראל התבססו גם על אינפורמציה של מערכת ההסברה הישראלית, כפי שהועברה למערכת העיתון.³⁰ אין זה מפתיע, לפיכך, שבמסרים התכופים שיצאו משגרירות ישראל אל משרד החוץ בעת מעצרו של טימרמן, ניתן ל'אסיר המפורסם ביותר' הכינוי 'ידיד ותיק'. אחד מראשי משרד החוץ הישראלי דאז, יואל בר-רומי, הגדיר את יחסי טימרמן עם ישראל כך:

טימרמן קיים קשרים הדוקים עם השגרירות. הודות לקשריו עם החוגים הפוליטיים-צבאיים בארגנטינה היה למקור יקר מציאות למידע וניתוחים ואף יועץ בעל חושים מחודדים ועצותיו בעלות ערך רב. טימרמן גם הפגין בעיתונו תמיכה ברורה בישראל ובציונות. ב-1975, כאשר מועצת הביטחון של האו"ם אימצה את ההחלטה שהגדירה את הציונות כגזענות, הוא פרסם מאמר מערכת תחת הכותרת 'מדוע אני ציוני'. ברור שדבר מעצרו המפתיע גרם לתדהמה בשגרירות והתקבל במורת רוח בישראל.³¹

29 פנחס אביבי, שהיה מזכיר ראשון בשגרירות ישראל בארגנטינה ואחר כך קונסול באותם 'ימים נוראים', ביקר אסירים יהודים בבתי הכלא וניסה לסייע להם. ראו ראיון עמו, Guillermo Lipis, 'Israel debe abrir los archivos para que se sepa la verdad', *Página12*, 29.7.7.2001

30 Abrasha Rotenberg, *Historia confidencial: La Opinión y otros olvidos*, Buenos Aires 1999

31 Joel Barromi, 'Israel frente a la dictadura militar argentina: el episodio de Córdoba y el caso Timerman', in: Leonardo Senkman and Mario Sznajder (eds.), *El legado del autoritarismo. Derechos humanos y antisemitismo en la Argentina contemporánea*, Buenos Aires 1995, p. 331

עם זאת, טימרמן לא היה בסוד כל היחסים שנרקמו בין נציגיה של ישראל לבין אנשי הצבא. במברק שנשלח על ידי השגריר נירגד אל משרד החוץ בראשית אפריל, ערב פגישתו עם שר חוץ של החונטה, עשרה ימים לאחר ההפיכה הצבאית, הוא הדגיש: 'כידוע לכם אני מקיים קשרים הדוקים עם ראש הצי כבר למעלה משנה ואינני סבור שיש צורך להכניס את טימרמן לפרשה'.³²

מעצרו של טימרמן התקבל במורת רוח גם על ידי ראשי הקהילה היהודית ובייחוד בארגון הגג הפוליטי של הקהילה, הדא"א. לטימרמן העצור היו אויבים רבים וידידים לא מעטים בקרב מנהיגי הקהילה, אך מוסדות הקהילה כמעט ולא התייחסו באורח פומבי למעצרו. מכל מקום, באפריל 1978 ביקש נשיא דא"א, נהמיאס רוניצקי, מהוועד המנהל של הארגון לפרסם הודעה לפיה הוועד המנהל מביע הערכה להחלטה להעביר את טימרמן למעצר בית.³³ אחיו של טימרמן, חוסה, אמר שנים רבות לאחר מכן:

הארגונים היהודיים אימצו עמדה פאסיבית, דבר שהפגיע אותי מאוד, בהתחשב במאבקו העקבי של חקובו באנטישמיות שהדגיש את לקחי השואה והרדיפות שהיו מנת חלקו של העם היהודי במהלך ההיסטוריה. אני זוכר שפעם קיימתי ישיבה שארכה כשעתיים עם הוועד המנהל של דא"א במטרה לדרוש נקיטת צעדים מעשיים כדי להגן על אחי, אבל ללא תוצאות.³⁴

בסבך השיקולים של ישראל הרשמית בהתמודדות עם שאלת חטיפתו ומעצרו של טימרמן התקיים אפוא שילוב של דאגה לאיש ולגורלו, לעמדת המימסד הקהילתי בארגונינו, למדיניות הארגונים היהודיים בעולם שהחלו להתעניין בפרשה, להמשך מכירות הנשק לארגונינו וליחסיה המצוינים של ישראל עם צמרת השלטון והצבא. על

32 מברק נירגד למשרד החוץ, 5.4.1976, ארכיון המחברים. כעבור חודש פגש השגריר נירגד בביתו את הגנרל ויולה (לאחר מכן, הרמטכ"ל ונשיא ארגונינו) ולדברי נירגד במברק ששיגר למשרד החוץ ב-11 במאי, 'יחסו לישראל אוהד, רואה בנו יסוד חשוב במלחמה נגד התפשטות הקומוניזם, כאשר המזה"ת מהווה מוקד חשוב ביותר במלחמה זו [...] עבורו כל תנועה שאיננה ימנית היא שמאלית, מרכז אינו קיים וכל השמאל פסול'. ארכיון המחברים. ב-3 ביולי אירח בביתו השגריר נירגד את שר ההגנה, חוסה מריה קליקס (Klich). בדיווח למשרד החוץ הוא כתב: 'דעותיו הזכירו היטב את הנוסח הזכור לנו משנות השלושים באירופה. המלחמה בקומוניזם פותחת דלת לכניסת כוחות ימניים קיצוניים. דברי השר המחישו זאת היטב. דאגתנו לכך שבתוך הימין ריכוז גדול של כוחות אנטישמיים'. ארכיון המחברים.

33 על עמדת המימסד הקהילתי כלפי דיכוי זכויות האדם בזמן הדיקטטורה ראו, Ignacio Klich, 'Políticas comunitarias durante las Juntas Militares argentinas: la DAIA durante el Proceso de Reorganización Nacional', in: Leonardo Senkman (ed.), *El antisemitismo en la Argentina*, Buenos Aires 1989, pp. 274-309

34 Gabriela Lotersztain, *Los judíos bajo el terror. Argentina 1976-1983*, Buenos Aires 2008, p. 264 (להלן: לוטרשטיין, היהודים בצל הטרור).

התעניינות ישראל וגורמיה הדיפלומטיים בגורלו של טימרמן מעידים מאות מסמכים, מסרים ומברקים שהועברו באותן שנים בין משרד החוץ בירושלים לבין שגרירות ישראל בארגנטינה ושעניינם מצבו והמאמצים לשחרורו. אפשר להגדיר את המדיניות הרשמית שנקטה ישראל בפרשת טימרמן כניסיון להבהיר לחונטה הצבאית שנעשתה טעות חמורה עם מעצרו של העיתונאי, אך כל זאת בלי לעורר את דעת הקהל בעולם נגד החונטה וחשוב מכול, מבלי לייחס נטיות אנטישמיות לדיקטטורה הצבאית. החשאיות במהלך הייתה למאפיין מרכזי בפעולת משרד החוץ (בניגוד בולט למערכה הבינלאומית הקולנית שארגנה ישראל למען יהודי ברית המועצות). עם זאת, העיסוק של התקשורת הישראלית בעיתונאי העצור היה מצומצם. כמעט ולא פרסמו ידיעות על דבר מעצרו, ומעט פורסם על מצבם של היהודים תחת שלטונה של רודנות רצחנית.

המערכה הבינלאומית להחרמת משחקי גביע העולם בכדורגל שעמדו להיערך בארגנטינה באמצע שנת 1978, והדיה של מערכה זו בישראל בחודשים הראשונים של אותה שנה, ביוזמת הוועד הישראלי לסולידריות עם העם הארגנטיני, כמו גם משחקי המונדיאל, הביאו לשינוי בסיקור התקשורת בישראל. ערב יום השנה השני להפיכה הצבאית בארגנטינה, ב-23 במארס 1978, נערכה הפגנה מול בניין שגרירות ארגנטינה ברחוב הירקון, תל-אביב, בהשתתפות כמה מאות אנשים. ההפגנה זכתה אמנם לסיקור צנוע, אך בכל זאת קיבלה התייחסות. באותו חודש הופיעו כמה ידיעות על הנעשה בארגנטינה ואף פורסמו מאמרים של כותבים שקראו להחרים את המונדיאל. ככל שהתקרב מועד משחקי הכדורגל במסגרת האליפות הבינלאומית, התרחבו הסיקור על אודות המונדיאל והפולמוס הפוליטי סביבו. במהלך חודש מארס 1978 בלבד פורסמו במרבית העיתונים בישראל ידיעות הקשורות בנעשה בארגנטינה: בידיעות אחרונות, מעריב, דבר, ג'רוזולם פוסט, השבועון העולם הזה והארץ (בו פורסמו ארבע כתבות, כולל שני מאמרי פרשנות מאת מארק האלטר שקראו לקדם את החרם).³⁵ מאמר שלראשונה עסק בגורל היהודים בארגנטינה, היה של שליח הארץ בארגנטינה, מרסל זוהר, שפורסם תחת הכותרת 'ארגנטינה: לאן נעלמו יותר מ-300 יהודים'.³⁶ אבל על טימרמן כמעט ולא נכתבה מילה.³⁷

ד. מה לעשות עם טימרמן?

חליפת המסרים, המברקים והמכתבים בין נירגד לבין סמנכ"ל משרד החוץ, ישעיהו ענוג, באותם ימים, מעידה על מבוכה גדולה במשרד החוץ הישראלי. עם זאת, טימרמן לא עמד 'כציר מרכזי במדיניותנו' כלפי ארגנטינה, כפי שכתב ענוג לשגריר נירגד במארס

35 ריין ודויד, ספורט, פוליטיקה וגולים.

36 מרסל זוהר, 'ארגנטינה: לאן נעלמו יותר מ-300 יהודים', הארץ, 29.3.1978.

37 לאחר הדיווחים המוקדמים בנושא זה ראו, יוסף ולטר, 'אתם גרועים מהגרילה: הנשק שלכם הוא המילה', מעריב, 26.4.1977.

1978. כאן ראוי להזכיר כי ענוג הוא שמילא את התפקיד הראשי בעיצוב המדיניות כלפי ארגנטינה באותם חודשים, או כפי שאמר לנו בלשון בלתי מצטנעת, 'המשרד, אני אומר את זה בלי שמץ של גאווה, המשרד היה ענוג באותו הזמן'.³⁸ במסר 'סודי' ו'אישי' ששיגר ענוג לשגרירות בבואנוס איירס נכתב מפורשות:

מעולם לא העמדתי בעיית טימרמן כציר מרכזי במדיניותנו. עצם העובדה שאנו מנהלים עם ארגנטינה עסקים כרגיל ואף מרחיבים אותם, סותרת טענה זו. הייתי אומר כי לא טימרמן מרכזי עבורנו, אלא אנחנו עבור שחרורו. אין זה עניין אמוציונלי אלא שיקול קר. הפורמולה היא ליצור הרגשה כי שחרורו חיוני לתדמית ארגנטינה וגם לישראל והתפתחות חיובית של יחסינו עמם. [...] כל מה שעליך לעשות הוא להמשיך ולשגר תזכורת [לנשיא ארגנטינה] וידלה ולאחרים בכל דרך הנראית לך. רשימת האישים מישראל שיבקרו [בארגנטינה] מרשימה ביותר (אגב, מוסרים לי מהבונדס שאתה דרשת את [הרמטכ"ל לשעבר, מרדכי] גור)³⁹ ואין ברצוננו או ביכולתנו להתערב או לצמצמה. עלינו לחיות עם זה.⁴⁰

'השיקול הקר' שאליו התייחס ענוג נגע לתפיסת האינטרסים הלאומיים של ישראל כפי שהובנו על ידי המימסד הישראלי באותם ימים על רקע הסכסוך הישראלי-ערבי, המלחמה הקרה וקשייה של ישראל בזירה הבינלאומית.

כיצד אפשר להסביר את התעקשותה של החונטה הצבאית שלא לשחרר את טימרמן? ממלא מקומו של השגריר נירגד, הציר הרצל ענבר, ניסה למצוא מענה לשאלה זו וכעבור

38 ראיון עם המחברים, ירושלים, 20.1.2003.

39 רב אלוף (מיל') מרדכי (מוטה) גור סיים אז את תפקידו כרמטכ"ל העשירי של צה"ל. הוא כיהן בתפקיד בשנים 1974-1978, בזמן שבו נרשם הירוק בקשרים בין צה"ל לצבא ארגנטינה. ב-1981 נבחר גור לכנס מטעם מפלגת העבודה וב-1992 מונה לסגן שר הביטחון. הוא נפטר ב-1995. עם סיום כהונתו כרמטכ"ל עסק גור בקידום היצוא הביטחוני הישראלי בכל העולם – כולל באמריקה הלטינית. גור ביקר ב-1978 בארגנטינה והתקבל על ידי הגנרל ויולה, אז רמטכ"ל הצבא ולאחר מכן הנשיא. גור הרצה במכללה הארגנטינית לביטחון לאומי. שישה חודשים לאחר ביקורו של גור, הגיע סגן שר הביטחון מרדכי ציפורי לארגנטינה. הרמטכ"ל השמיני של צה"ל, רב אלוף (מיל') יצחק רבין, ביקר אף הוא בארגנטינה באוגוסט 1980 והתקבל בחמימות על ידי הפיקוד הצבאי. גם רבין הרצה במכללה לביטחון לאומי של צבא ארגנטינה. מספר המבקרים הישראליים בארגנטינה היה כה רב, עד שהשגריר נירגד כתב במברק למשרד החוץ ב-1979.2.6: 'נהוג להיוועץ עם השגריר לפני קבלת החלטות או ביקור אחמ"ם. האם אינך מצדד בנוהג זה? מאז יום העצמאות ביקרו כאן: מרדכי גור, חיים לסקוב [רב אלוף (מיל') הרמטכ"ל החמישי של צה"ל, 1958-1961], מרדכי הור (אלוף מיל'), מפקד חיל האוויר לשעבר, 1977-1979, בעת הביקור מנכ"ל חברת אל על), סגן שר הביטחון ציפורי וצמרת צה"ל. זאת, בנוסף לשרים וסגני שרים'. ארכיון המחברים.

40 מברק ענוג לנירגד, 26.3.1978, ארכיון המחברים.

שבועות מספר אירח בביתו בבאונוס איירס את הוגו אסקיאל לסמה (Lezama), עורך העיתון קונביקסיון (*Convicción*). לסמה תמך בהפיכה הצבאית ולדבריו ענבר,

הוא נחשב לסופר הצללים של מפקד הצי לשעבר (אמיליו אדוארדו) מסרה (Massera) ועיתונו — לביטאון של ראש הצי לשעבר.⁴¹ [...] לסמה אמר כמעט במפורש כי הממשל הנוכחי ללא יוצא מן הכלל, מורכב מחבורת רוצחים אשר חיי אדם חשובים בעיניהם כקליפת השום. [הוא] טען שקצינים בדרגים הגבוהים ביותר בשלוש הזרועות וכן במשטרה ובמשמר הגבול מוציאים פקודות רצה בקלות מדהימה. [...] כל מפקד אדון בגזרה שלו ומשתמש בסמכויותיו והאמצעים העומדים לרשותו לצבירת עמדות כוח. [הוא] הביא דוגמא, תוך ציון שם של קולונל, אשר בזמנו חטף עיתונאי שהיה בחזקת נעלם. שר חוץ [של] ארצות הברית בעת ביקורו כאן התעניין בגורל אותו עיתונאי, ווידלה הבטיח לו לעזור. הקולונל שידע על כך, התנה מסירת העיתונאי לידי וידלה בהעלאתו לדרגת גנרל ואמנם התנאי נתקבל. כעת נחשב אותו גנרל לאחד הרוצחים. וידלה והרמטכ"ל רוברטו ויולה מהווים צמד שאינו מסוגל לנהל המדינה ונשארים על כנם רק בגלל העובדה שאינו נראה באופק כוח יחיד שיוכל להשתלט על כל היתר. [...] [הוא אמר] שבתור עורך עיתון הוא נאלץ לשקר מאה פעמים ביום והוא עומד בפני דילמה אישית עד היכן מותר לו להיכנע מבלי שייחשב בעתיד כ'משתף פעולה' של משטר נאצי.⁴²

חרף המפגשים בין וידלה לבין שגריר ישראל, שבהם הועלתה בין היתר פרשת טימרמן, כבר בסוף 1977 היה ברור למשרד החוץ שלא ניתן יהיה לשחרר את טימרמן ב'דרכי נועם', קרי: שתדלנות בקרב ראשי המשטר הצבאי. היה צורך בנקיטת קו פעולה שונה. קו הפעולה שאומץ על ידי המשרד — ושאת עיקריו מסר ענוג לשגרירי ישראל בושינגטון, בלונדון, בפריס, בבון, ברומא, בברן, בהאג ובבריסל — תוכנן היטב. הייתה זו תכנית חשאית לפיה השגרירים יפעלו בקרב 'ידידי ישראל', בייחוד מו"לים ועיתונאים מערביים, כולם בעלי השקפת עולם שמרנית, כלומר אנטי-קומוניסטים, שאת ביקורתם לא תוכל הדיקטטורה הארגנטינית להרוף כאילו הייתה תעמולה בשירות הסובייטים, כדי שאלה יפעילו לחצים על החונטה שבבאונוס איירס.⁴³ במכתב ששיגר ענוג ב-10 בינואר 1978 לשגרירים הודגשו

41 Marcelo Borrelli, *El diario de Massera: Historia y política editorial de Convicción*, Buenos Aires 2008

42 מכתב הרצל ענבר למשרד חוץ, 24.11.1978. ארכיון המחברים. בעקבות מחלתו של השגריר נירגה, היה ענבר 'ממונה על שגרירות ישראל במשך תקופה ארוכה וטיפל בשלבים המעשיים והאחרונים לקראת שחרורו של טימרמן'. כך הגדיר ענבר את תפקידו הדיפלומטי במכתב שנשלח מהקונסוליה הישראלית בניו יורק לחבר הכנסת דרור זייגרמן, 29.3.1984, ארכיון המחברים.

43 ראיון המחברים עם יואל בר-דומי, ירושלים, 12.12.2002. הניסיון לחוץ על המשטר הארגנטיני

שלוש נקודות: אין להאשים את החונטה בנקיטת עמדות אנטישמיות, אין לערב בפעילות אנשי שמאל, אין להצטרף למסע הבינלאומי נגד הדיקטטורה הארגנטינית ויש לפעול בצנעה – לכל היותר על ידי פרסום טורים אישיים בעיתונים רבי תפוצה. התכנית לא נשאה את התוצאות המצופות. ענוג פנה אל שגרירי ישראל בארצות הברית ובאירופה המערבית בנובמבר 1978 בבקשה להכין רשימת אישים, בעל נטיות שמרניות, העשויים לחתום על קריאה פומבית לשחרר את טימרמן ואף להקים ועד בינלאומי לשחרורו. בפועל רעיון הוועד לא קרם עור וגידים עד לשחרורו של טימרמן ב־1979.

באוגוסט 1979, ערב גירושו לישראל של העיתונאי העצור ולקראת סיום תפקידו בבואנוס איירס, התראיין נירגד בעיתונות הארגנטינית ואמר שפרשת טימרמן אינה קשורה ליחסים שבין שתי המדינות ושהעיתונאי רשאי להתגורר בישראל – כמו כל יהודי אחר. עם זאת הוא אמר כי 'יש לשחרר את טימרמן'. דברים אלה התקבלו במורת רוח על ידי השליטים הצבאיים, שאף העירו לו על כך.

ב־19 בספטמבר פסק בית הדין העליון הארגנטיני, לאחר הגשת תביעה שנייה להאבס קורפוס' על ידי עורכי הדין של העיתונאי, והורה לשחררו ללא דיחוי. למחרת בלילה התכנסו ראשי המשטר לשיבה חשאית כדי לדון בעתידו של טימרמן. רוב הגנרלים פסקו שאין לשחרר את טימרמן, אך שר הפנים, הגנרל אלבנו הרגינדי (Harguindeguy) איים להתפטר אם העיתונאי היהודי לא ישוחרר.⁴⁴ איום ההתפטרות של שר הפנים הכריע את הדיון לטובת השחרור והגנרל נפגש למחרת עם מיופה הכוח של ישראל בארגנטינה, הרצל ענבר, כדי לברר אם ישראל אכן מוכנה לקבל את העיתונאי העצור ואף להעניק לו אשרת כניסה, שכן ארגנטינה עמדה לשלול את אזרחותו. ב־25 בחודש התקבלה התשובה החיובית ממשרד החוץ. שלושה ימים לאחר מכן נחת טימרמן בישראל.

כעבור שבועיים פרסם בבואנוס איירס עורך השבועון היהודי-ספרדי לה לוס (La Luz), נסים אלנקווה, שהיה מזוהה עם החוגים הימניים בקהילה, כי טימרמן לא נעצר 'מפני שהיה עיתונאי או בגלל יהדותו. להפך, העובדה שהוא יהודי דווקא עזרה להאיץ

באמצעות העיתונות לא היה חדש. במברק של השגריר נירגד למשרד החוץ ב־15.6.1976, לקראת ביקורו של שר האוצר של ארגנטינה, חוסה מרטינס דה הוס (Martínez de Hoz) בארצות הברית, הוא כתב: 'מציעים כי במידה ויופיע במסיבות עיתונאים בושינגטון, ניו-יורק ואוטווה, תדאגנה נציגותינו "לשתול" במרב הדיסקרטיות השאלה כדלקמן על המצב בארגנטינה: "פורסם חוק האוסר פעילות מפלגתית והמפזר 48 ארגונים מפלגתיים שרובם המכריע קשורים לשמאל הקיצוני. נוצר הרושם כי ארגונים ימניים קיצוניים וביניהם גם הידועים כנאצים ואנטישמיים שביצעו פעולות ופרסמו חומר הסתה, ממשיכים לפעול ולא הוחל עליהם האיסור". המטרה היא שהשר ידווח לממשלתו על דאגת דעת הקהל בכירות, אולם – בשלב זה – מבלי לעורר חששם שהם מואשמים וחושדים בהם כאנטישמים'. ארכיון המחברים.

44 הגנרל הרגינדי הואשם בגין פשעים נגד האנושות וקיבל חנינה בעת ממשלת הנשיא קרלוס סאול מנם (Menem). לאחר מכן בוטלה החנינה. ראו, קלרין, 4.9.2006, <http://www.clarin.com/diario/2006/09/04/um/m-01265295.htm>

את שחרורו למרות שאין הוא מאמין בדת היהודית'. לדברי אלנקווה, 'תחת שרביטו של טימרמן הועסקה בעיתון לה אופיניון קבוצה של חתרנים'. המאמר מסתיים במילים: 'טימרמן ניצל דווקא בגלל יהדותו. ואם מעצרו היה ביטוי אנטישמי, הוא פעל בדיוק בכיוון ההפוך'. מאמר המערכת של השבועון היהודי פורסם מחדש גם בעיתון השמרני (שתמך בדיקטטורה) לה פרנסה ב-14 באוקטובר.⁴⁵ יומיים לאחר מכן הפיץ שגריר ארגנטינה בארצות הברית את תוכנו בקרב כל חברי הקונגרס האמריקני כדי להדוף טענות על אופיה האנטישמי כביכול של הדיקטטורה הארגנטינית.⁴⁶

גם לאחר גירושו של טימרמן לישראל לא תמה הפרשה והיא המשיכה להיות סלע מחלוקת בין ממשלת ישראל לבין החונטה הצבאית אף בשנים הבאות. כך, למשל, עם הגשת כתב האמנה של השגריר החדש של ישראל כבואנוס איירס, רב שמורק, ב-14 במאי 1980, הוא שוחח עם הנשיא, הגנרל וידלה, וזה האחרון אמר לו: 'אנו עושים כל מאמץ כדי לאפשר לפצעים להגליר. לדוגמה, שחררנו עיתונאי אשר גם קודמך היה מעוניין בשחרורו. הוא היה עצור לא כעיתונאי ולא כיהודי, אלא כבעל קשרים עם גורמים חתרניים כמקור השראה לטרור. היום הוא מפעיל בעולם מסע השמצות נגד ארגנטינה'. לדברי שמורק הביקורת של הגנרל וידלה לא הפריעה לקשרים בין שתי המדינות. 'הוא הביע שמחתו על ההתקרבות שחלה בינינו והציע כי אבדוק מה עוד ניתן לעשות לפיתוח נוסף של היחסים בין שתי הכלכלות ובין שני הצבאות. (הוא) התלהב מהגדרתי כי מאפגניסטן ועד בהאמה ישנה חזית [אנטי-סובייטית] אחת [...] ואמר כי שתי ארצותינו נמצאות בסירה אחת'.⁴⁷ חרף העובדה שברית המועצות הייתה אחת משותפות הסחר החשובות של ארגנטינה באותן שנים, וידלה החזיק בתפיסות אנטי-סובייטיות ברוח 'המלחמה הקרה', וראה בעיני רוחו את ארגנטינה ואת ישראל כשותפות במאבק נגד הכולשביזם.

סוגיית טימרמן עלתה גם בשיחתו של השגריר החדש עם שר הפנים, הגנרל אלבנו הרגנדי. על פי מסר ששיגר שמורק מבואנוס איירס, 'אשר הפנים אמר: פעם ביקשתי שיביאו את טימרמן העציר אלי. הוא ישב כאן במקום בו אתה יושב ושאלתיו מדוע שיקר לי: החקירה העלתה למשל שבניגוד להבטחתו לי היו לו עסקים עם גרייבר, הבנקאי של המונטונרוס. טימרמן הודה ששיקר. אמרתי לו: היינו ידידים ואתה שיקרת לי. אינך מתבייש? טימרמן הוא אדם יהיר שלעולם לא יתבייש. הוא עוד יעשה לכם צרות'. השגריר הוסיף במכתבו: 'אגב, טוב שלא אפשרתם התערבותם למענו של המנהיגים המרכזיים של היישוב בארגנטינה. המנהיגים המקומיים חשים עלבון על שטימרמן מאשימם בגישה "יודנראטית" ופרסום ההודעה בכנסת [על הענקת פרס לטימרמן] מספק עילה להאשמה

Nissim Elnecevé, 'Timerman: el abuso del argumento del antisemitismo', *La Prensa*, 14.10.1979, 45 p. 10

לותרשטיין, היהודים בצל הטרור, עמ' 283. 46

מברק השגריר שמורק למשרד החוץ, 14.5.1980, ארכיון המחקרים. 47

מסוג זה ולכן היא למורת רוחם המוחלטת.⁴⁸ כדי למנוע מבוכה רשמית נוספת, הורה משרד החוץ ביוני 1980 לשגרירויות ישראל בארגנטינה, בצ'ילה ובאורוגוואי לא להפיץ לקט ידיעות מן העיתונות העברית בשפה הספרדית מפני שבעמוד 7 התפרסמה הידיעה, 'טימרמן קיבל בישראל פרס בגלל מאבקו למען חופש העיתונות בארגנטינה'.⁴⁹ פרשת טימרמן עלתה גם בשיחה עם מחליפו של הגנרל הרגינרגי, שר הפנים הורסיו תומס ליאנרו (Liendo), כעבור שנה. 'שליש משיחה בת שעה וחצי הוקדש ביוזמתו לטימרמן. דחיתי בתוקף ניסיונותיו לסבכני בהתחייבות כלשהי לרסן את טימרמן או להשפיע עליו'.⁵⁰ בנייר עמדה שהוכן בסוף אוגוסט 1981 עבור שר החוץ לקראת פגישת הפרידה מן השגריר הארגנטיני, שכיחן בישראל כנציג ארצו לסירוגין במשך תשע שנים, כתב מנהל מחלקת אמריקה הלטינית 2 במשרד החוץ, מנחם כרמי:

השגריר מתלונן על 'קשר שתיקה' של ממשלת ישראל. לדבריו, ידוע לו שהרבה אנשים כואבים את המצב בו נושא טימרמן את שם השואה לשווא, בהשוותו את ארגנטינה כיום לגרמניה הנאצית. דובריה הרשמיים של ממשלת ישראל גם מגיבים בקול ענות חלושה כאשר כלי התקשורת בארצות-הברית משמיצים את ממשלת ארגנטינה כאילו היא מחזיקה את היהודים כבני ערובה ובאמצעותם מאלצת את ישראל למכור לה אמצעי לחימה.⁵¹

ה. טימרמן בישראל: 'כפיות הטובה' של 'העולה החדש'?

עוד בזמן מעצרו של טימרמן בארגנטינה הפעילו נציגי ישראל לחצים על בני משפחתו ועל ידידיו כדי שלא ינהלו מערכה ציבורית ברחבי העולם, בטענה שיהיה בכך להקטין את הסיכוי לשחרורו. כשהועבר טימרמן למעצר בית, באו לבקרו השגריר נירגד והרב מרשל מאיר (Meyer). לדברי בנו של טימרמן, הקטור, הציע נירגד לעיתונאי לחתום על מכתב שבו ייאמר כי היחס אל טימרמן בעת שהותו במעצר בלתי חוקי היה טוב וכי אין לו כל טענות כלפי הממשלה. טימרמן סירב.⁵² כשלווה הקונסול פנחס אביבי את טימרמן אל המטוס בדרכו לישראל, יעץ לו הדיפלומט הישראלי שלא יגנה בפומבי את המשטר הצבאי הארגנטיני. אבל כבר כשנחת לחניית ביניים במדריד כינס טימרמן מסיבת

48 מברק השגריר שמורק למשרד החוץ, 2.6.1980, ארכיון המחברים.

49 מכתב מריו שגיא, מחלקת אמריקה הלטינית 2, לשמואל הרס, מנהל הסברה במשרד החוץ, 9.6.1980, ארכיון המחברים.

50 מכתב השגריר שמורק למשרד החוץ, 24.6.1980, ארכיון המחברים.

51 מכתב מנחם כרמי, מנהל אמל"ט 2, למנהל לשכת שר החוץ, תחת הכותרת 'לקראת פגישת שר החוץ עם שגריר ארגנטינה', 23.8.1981, ארכיון המחברים.

52 Héctor Timerman, 'Israel, la dictadura y los consejos de Avivi', *Página 12*, 30.7.2001

עיתונאים. כמה דקות לפני כן צלצל לבנו ואמר לו: 'הישראלים יצאו מדעתם אם הם חושבים שאסכור את פי'.⁵³

טימרמן הגיע לישראל בסוף ספטמבר 1979, ועל פי סיכום ראשוני עם המו"ל של מעריב הוא אמר היה לפרסם סדרה של שש כתבות בעיתון, אשר בהן יכלול תיאור מפורט של משפטו ותקופות מעצרו ושל מצב זכויות האדם בארגנטינה, וכן ניתוח של המתרחש באמריקה הלטינית, במיוחד במדינות הדרום הנשלטות בידי דיקטטורות צבאיות. במעריב אף התקשרו עסקית עם כמה מהעיתונים הגדולים בעולם כדי לפרסם את המאמרים ב'סינדיקציה' (קרי: לפרסום ביום מסוים, בו-זמני של ידיעה או מאמר, במספר רב של עיתונים) בשפות שונות ברחבי העולם.

לקראת פרסום המאמרים באוקטובר 1979 התבקש טימרמן להגיע אל משרד החוץ בירושלים כדי לשוחח עם מנכ"ל המשרד, יוסף צ'חנובר. במפגש ביקש הפקיד הבכיר לא לפרסם את המאמרים בטענה כי על פי מידע שהגיע לידי ממשלת ישראל הפרסום יסכן את חייהם של הרב מרשל מאיר, העיתונאי רוברט קוקס, הרב רוברטו גרץ (Graetz) ואחיו, חוסה טימרמן.⁵⁴ יום קודם לכן, במהלך קבלת פנים חגיגית, אמר עורך הג'רוזלם פוסט כי שגריר ארגנטינה בישראל, חורחה קסאל (Casal), הביע חשש רב מפני הפרסום הצפוי ומפני ההשלכות הדרמטיות שעשויות להיות לו בארגנטינה. טימרמן, שלא היה חסיד הדיפלומטיה השקטה,⁵⁵ זעם על הכניעה לסחטנותם של שליטי ארגנטינה. הוא ניסה להציע הסדר פשרה למנכ"ל משרד החוץ הישראלי. כעבור כמה ימים שב טימרמן לפגוש את צ'חנובר, כשהוא מלווה הפעם בעורך מעריב, שלום רוזנפלד. עכשיו טען צ'חנובר כי הוריהם של כמה נעדרים יהודים פנו לשגרירות ישראל בבואנוס איירס והתלוננו שילדיהם משמשים בני ערובה בידי ה'חונטה' ושפרסום המאמרים מסכן את חייהם. טימרמן החליט שלא לפרסם את המאמרים.

לחצים אלה הופעלו הרחק מעיני התקשורת, ובחודשים שחלפו מאז יציאתו מארגנטינה זכה טימרמן לאהדה רבה בעיתונות הישראלית. 'לוחם לזכויות האדם' ו'ציוני נלהב', כך תואר לעתים קרובות העורך הגולה הארגנטיני. אך נוכחותו גרמה אי נחת גוברת במסד השלטוני המקומי. יחסי ישראל עם החונטה הצבאית היו קרובים מתמיד,⁵⁶ ושיבתו של טימרמן בישראל הטילה צל כבד על יחסים אלה. ב-25 במאי 1980, יום חגה הלאומי של ארגנטינה, אמר היה טימרמן לקבל את עיטור 'עט הזהב למען החירות' מנציגי הפרציה

53 ש.ם.

54 Jacobo Timerman, 'The Silence of the Jews', *Harper's Magazine*, November 1981, pp. 20-23

55 במהלך ביקור בארצות הברית אמר טימרמן, כי 'דיפלומטיה דוממת היא דממה ודיפלומטיה שקטה

היא כניעה'. ראו, John M. Goshko, 'Argentine Visits Lefever Hearing, Criticizes "Quiet Diplomacy"', *The Washington Post*, 20.5.1981, A3

56 כך הכריז כבר בשלהי 1977 השגריר רם נירגד. ראו, מרסל זוהר, 'מאז שעלתה הכת הצבאית לשלטון – חל שיפור ביחסי ישראל ארגנטינה', ידיעות אחרונות, 16.11.1977. ראו גם 'שגריר ישראל: ארגנטינה וממשלתה אינן אנטישמיות', מעריב, 24.5.1978.

הבינלאומית של עורכי העיתונים. הטקס אמור היה להתקיים בכנסת בהשתתפות נציגי הממשלה. ראש הממשלה מנחם בגין אף אמור היה לשאת ברכה קצרה. לבסוף, בלחץ הממשלה – שחששה מתגובת ה'חונטה' הארגונינית – על נשיאות הכנסת, הטקס הועבר לאוניברסיטה העברית, ונערך רק בנוכחות ראש עיריית ירושלים, טדי קולק. שר החוץ, יצחק שמיר, לעומת זאת השתתף באותו ערב בקבלת פנים שנערכה בשגרירות ארגנטינה בתל-אביב לרגל חגה הלאומי. על פי הפרסומים בעיתונות הישראלית, שהתבססו על הדלפות מטעם משרד החוץ, היו אלה 'הורי הנעדרים שדרשו לבטל את הכנס בגלל חשש לחיי יקיריהם'.⁵⁷ היה זה ניסיון נוסף של הדיפלומטיה הישראלית להצדיק את ההימנעות מגינוי פומבי של הפרת זכויות האדם השיטתית בארגנטינה.

במשך יותר משנה כתב טימרמן בביתו שברמת אביב את ספרו אסיר ללא שם, תא ללא מספר, שפורסם בשפה האנגלית בהוצאת קנוף (Knopf) בניו יורק, והופץ על ידי הוצאת רנדום האוס (Random House) באנגלית ובספרדית. עם הופעת הספר במאי 1981 התחדש הפולמוס סביב מחברו וסביב יחסי ישראל-ארגנטינה. ידיעה שפרסם שליח הארץ בניו יורק הוכתרה בכותרת 'בעקבות הפולמוס סביב ספרו של העיתונאי טימרמן, טוענים מקורות בווינגטון: ישראל נכנעת לאיומי ארגנטינה לפגוע ביהודים אם לא תספק לה נשק'.⁵⁸ הפולמוס בעולם על הספר לא פסח על העיתונות העברית. בכתבה שפורסמה בגיליון סוף השבוע של מעריב שאל גבריאל שטרסמן, בתום ראיון ארוך עם טימרמן: 'אך השאלה הנוקבת ביותר שעלינו לחפש את התשובה – ואין לה זכר בספר – היא אם כל כך רע שם, למה כל כך טוב? למה ראינו בפתחת ה"מכביה" משלחת יהודית מארגנטינה צועדת ומניפה את דגלה? ומדוע אין חצי מיליון יהודי ארגנטינה ארוזים – ועוזבים את המדינה הנאצית הזאת? דומני, כי לשאלה זו גם בפי יעקב טימרמן אין מענה'.⁵⁹

דבריו של שטרסמן שיקפו את העמדה הציונית המסורתית, אשר שללה את הגולה והתקשתה להבין מדוע אין יהודי העולם כולו נוטשים את ארצות המולדת שלהם ועוקרים לישראל. הספר שפורסם באנגלית בהוצאה אמריקנית גדולה ויוקרתית, ראה אור בעברית דווקא בהוצאה קטנה, דומיננטית, כמה חודשים לאחר מכן. הוצאת מעריב היא שביקשה תחילה להוציא לאור את המהדורה העברית, אך מסיבות שלא הובררו חזרה בה מכוונתה.

פרסום הגרסה העברית של עיציר ללא שם, תא ללא מספר לא עורר הדים רבים בעיתונות הישראלית, ויש אף שהגדירו את המעמד כ'קשר שת'קה'. 'הספר יצא לאור באמריקה באפרייל שעבר ועורר ויכוח ציבורי סוער. הוא יצא לאור לפני כחודשיים גם פה, בתרגום עברי, ועד כה כמעט ולא זכה להד כלשהו. זהו טכסט קצר – בסך הכל 160

57 דבר, 26.5.1980.

58 הארץ, 5.6.1981. לדיון בספר ובתגובות שעורר בארצות הברית ראו, מרדכי בר-און, 'טימרמן והשאלה היהודית', גשר, חוב' 106 (1982), עמ' 87-95.

59 גבריאל שטרסמן, מעריב, 17.6.1981.

עמודים – מרעיש ומזעזע', כתב עמוס אילון בהארץ. במאמר ארוך תחת הכותרת 'מי מפחד מטימרמן?' העלה אילון שורה של שאלות נוקבות לא פחות:

מדוע חזר בו 'מעריב' מתכניתו להוציא לאור את ספרו של טימרמן? [...] מה קרה? מפני שהעורכים חשבו ש'אינו מעניין' ש'לא יימכר' ש'זה לא סחורה', כפי שטוען עורך 'מעריב' שמואל שניצר? או, אולי, משום שלאחד מבעלי המניות העיקריים של 'מעריב' קשרים עסקיים הדוקים עם ארגנטינה, כפי שסבור טימרמן? לעולם לא נדע את האמת לאשורה אך אנו יודעים שטימרמן הביך רבים בארץ הזאת וב'מעריב' בביקורתו על מדיניות הפנים והחוץ של ממשלת בגין. הנכבדים והחשובים שהקבילו את פני טימרמן בשדה התעופה רחקו ממנו. ניתן לשער מדוע.⁶⁰

על כך כתב העיתונאי יואב קרני בספטמבר 1981: 'קיים] ניסיון שקוף להעתיק את הדיון בספרו של טימרמן למישור הבלתי-רלוונטי: עיסוק באישיותו של הכותב, במקום בדיקת תוכן כתיבתו. ב-17 ביולי השנה ראייתי את יעקב טימרמן לתכנית מגאזינית ב"קול ישראל". זו הייתה הפעם הראשונה, במהלך הסערה האחרונה, שכלי תקשורת ישראלי נתן פתחון-פה של ממש לטימרמן.⁶¹ אך השינוי החד ביותר ביחסה של העיתונות המקומית אל העיתונאי טימרמן התחולל בעקבות פרסום ספרו השני שהוקדש למלחמת לבנון הראשונה. טימרמן סיים באוגוסט 1982 את כתיבת ספרו המלחמה הארוכה ביותר: ישראל בלבנון, בעיצומה של הפלישה הישראלית שהחלה ביוני אותה שנה.⁶² לאחר טבח הפלשתינים במחנות הפליטים סברה ושתילה, הוסיף טימרמן אפילו ובו האשמות קשות כלפי צה"ל ומדיניות החוץ של ממשלת ישראל. חרף העובדה שהמחאה נגד המלחמה גברה, בייחוד מאז הטבח, באמצע ספטמבר, במחנות הפליטים שבמערב ביירות, התקבל ספרו של טימרמן בישראל בקרירות ואף בעוינות גלויה. סגן שר החוץ, יהודה בן-מאיר, אמר בראיון בתכנית היוקרתית של הטלוויזיה האמריקנית '60 דקות': 'הוצאנו אותו מארגנטינה. עכשיו הוא תוקף ומשמיץ את ישראל. כל בר דעת מסוגל להבין שספרו הוא אוסף של השמצות ושקרים שמקורם בשנאה העצמית שהוא חש'.⁶³

נוכח ההתקפות, יש אף שכתבו שטימרמן שהה בכלל בלונדון בעת המלחמה, כאילו שיש לכך חשיבות כשלהי, העניק טימרמן ראיון ארוך לשבועון העולם הזה: 'במשך המלחמה הייתי פה. בשולחן הזה. יואל מרקוס מ"הארץ" אומר שהייתי בלונדון, שלא הייתי בישראל בשל המלחמה. זה כשנה לא הייתי בלונדון. התחלתי לכתוב ביוני וסיימתי באוגוסט. ואחר-כך כתבתי תוספת על צברה ושתילה'. ועוד אמר טימרמן: 'יואל מרקוס

60 עמוס אילון, 'מי מפחד מטימרמן?', הארץ, 15.1.1982.

61 יואב קרני, 'פרשת טימרמן: קשר השתיקה', בשער, חוב' 3 (155), ספטמבר 1981, עמ' 7.

62 Jacobo Timerman, *The Longest War: Israel in Lebanon*, New York 1982

63 מוצ'קופסקי, טימרמן, עמ' 424.

כועס על דברים שכתבתי בספר, הוא אפילו לא קרא אותו. הוא אומר שרוב האוכלוסייה של ישראל מרוצה מאוד ממה שקרה בצברה ובשתילא. וגם אני אומר את זה!⁶⁴

טימרמן הגיב על מאמר שפרסם בהארץ ב-1 בדצמבר 1982 הפרשן הוותיק יואל מרקוס תחת הכותרת 'אל תירא עבדי יעקובו' ואשר נפתח במילים, 'אם אני נוטר טינה לטיפוסים כמו מר יעקב טימרמן, הרי זה משום שהתנהגותם והתבטאויותיהם הופכים אותי אוטומטית לאוהד של מנחם בגין [...] אחרי שגמר את חשבונותיו הנוקבים עם ארגנטינה, מצא את היעד החדש שלו במלחמה נגד משטר העריצות בישראל. הוא נהפך למהדורת-כיס לאטינו-פולנית של ברוננו קריסקי'. בספרו לא חסך טימרמן ביקורת מהמנהיגות הישראלית בעת הפלישה הישראלית ללבנון בקיץ של 1982, וכינה את ראש הממשלה בגין, 'טרוריסט הגורם נזק לעמו'. את שר הביטחון דאז, אריאל שרון הוא הגדיר 'האיש הרוצה להפוך את ישראל לפרוסיה של המזרח תיכון'.⁶⁵ בנו הבכור של טימרמן, דניאל, שהיה אז חייל מילואים, נדון לכמה תקופות מעצר בגין סירובו לשרת בלבנון. טימרמן האב הגיע לראשונה בתחילת אוקטובר 1982 כדי לבקר את בנו בכלא 6 שלידי עתלית, אך כוחו לא עמד לו. הוא התקשה להיכנס לכלא ומסר למלוויו שאני לא יכול להיכנס שוב בין החומות'. מביקור זה ועד לשחרורו של דניאל, הגיעה אשתו של טימרמן לבדה פעמיים בשבוע למתקן הכליאה הצבאי כדי לבקר את בנה העצור. על פי הידיעה שפורסמה בהארץ, חקובו טימרמן 'הביע אתמול צער על שלא אפשרו לבנו לשרת על-פי צו מצפוננו'.⁶⁶

העיתונאי עמוס אילון תיאר באופן הבא את 'הפרק הישראלי' בחייו של טימרמן:

לאחר שגורש מארגנטינה ב-1979 התיישב בישראל. הוא היה ציוני ותיק — יכול היה להשתקע ברווחה גדולה בניו-יורק, אך העדיף דירה צנועה ברמת אביב. ישראל אכזבה אותו קשות, בעיקר בימי המלחמה בלבנון. ישראלים לא קיבלו ברוח טובה את ביקורתו על אותה מלחמה, אף כי אחרים מתחו עליה ביקורת נוקבת יותר. הייתכן שעובדת היותו עולה חדש שיחקה פה תפקיד, אולי בלתי-מודע? [...] עובדה היא שיצחק שמיר, כראש ממשלה, הגדיר את טימרמן באוזני מראיין אמריקני מופתע, כאיש 'כפוי טובה' (*ingrate*). טימרמן שינה במפתיע את הדימוי המקובל של אסיר ציון — שלא בטובתו. בישראל הפך מושמץ ומבודד מבחינה חברתית — נהג מונית אלמוני ירק פעם בפניו. לדבריו, חש עצמו בישראל

64 העולם הזה, 22.12.1982.

65 'Israel: Timerman's Angry Dissent', *Newsweek*, 20.12.1982, p. 14

66 'דני טימרמן נידון ל-28 ימי מאסר על סירוב לשרת בלבנון', הארץ, 5.10.1982.

'כמו יהודי בגולה', ולא כפי שקיווה עם בואו — 'כמו יהודי שחזר הביתה'.⁶⁷

1. האזרח הישראלי טימרמן שב לארגנטינה

בתום הדיקטטורה הצבאית שב טימרמן לארגנטינה. ב-7 בינואר 1984, שבועות מספר לאחר שהנשיא האזרחי הנבחר, ראול אלפונסין (Alfonsín), החל את כהונתו, הגיע טימרמן לנמל התעופה אסיסה שבפרברי בואנוס איירס בלוויית אשתו רישה. שם מצא עצמו מוקף עיתונאים, אשר כפו עליו מעין מסיבת עיתונאים מאולתרת ובה נשאל אם 'עזב את ישראל'. בתשובותיו ניסה טימרמן להתחמק מאמירות חד משמעיות. ניכר היה שלא היה מוכן לשורת השאלות שהופנו אליו וכי היה מעדיף להגיע בארגנטינה מבלי שיעמוד בעין התקשורת המקומית, כך שיוכל להתמודד עם המצב החדש, להתארגן ורק אז לתת פומבי למחשבותיו ולתכניותיו. כעבור שלוש שנים הוא נפגש עם העיתונאי עמוס אילון בבואנוס איירס. לדברי אילון,

טימרמן סיפר לי על קשייו להכות שורשים חדשים בארגנטינה; הוא חש צורך ליטול חלק במאבק על הדמוקרטיה, והעיד במשפטי הגנרלים ובדיונים הקדם-משפטיים נגד כמה מהקצינים שעינו אותו. הוא נמנה עם תומכיו הנלהבים של הנשיא אלפונסין, ומאז שובו קיבל פיצויים על עיתונו לה אופניון, שהגנרלים החרימו ואחר כך הזניחו עד שגווע. אך טימרמן טרם מצא את מקומו בארגנטינה ובשיחתנו תהה אם אי פעם ימצא אותו. 'הקשר שלי עם הארץ הזאת נפגע', אמר. 'אינני מצליח לשקם את אישיותי כאן. אומרים לי שהדיכוי לא יחזור. במישור האינטלקטואלי ייתכן שזה נכון. במישור הרגשי — אינני בטוח בכל. אינני מסוגל להישאר כאן יותר מכמה חודשים. כל כמה חודשים אני מוכרח להסתלק מכאן, החוצה — לנשום'. רבים מזהים את טימרמן ברחוב, ניגשים אליו ולוחצים את ידו בלבביות. אחרים אינם מרגישים בנוח בחברתו. הוא איש קונטרוורסאלי. תוך פחות מעשר שנים כבר טימרמן בחמש אורתודוכסיות ממוסדות: בשמאל הארגנטיני ובימין (הוא כינה את שניהם פאשיסטים), ביהודית הרשמית (הוא האשים את עסקניה בשיתוף פעולה עם הגנרלים), בניו־קונסרווטיווים בארצות הברית ובלאומנים של ישראל. כשנשאל ג'יימס נילסון, עורכו של הבואנוס איירס הראלד, מדוע ממשיך טימרמן לעורר אי נוחות בקרב הבריות, השיב: 'העובדה שהוא יהודי איננה מסייעת

[...] הוא ייפגע תמיד. הוא האוטוטיידר הנצחי, המעמיד פנים בכל מקום שהוא שייך.⁶⁸

אך בראיון מוקדם יותר להארץ הבהיר טימרמן:

'חזרתי [לארגנטינה] לתבוע את הרכוש שלי ולהעמיד לדין את מעני. מסרתי עדויות ותבעתי מן הממשלה את החזרת עיתוני. מכיוון שאין הוא קיים עוד, הם ישלמו לי פיצויים. לא ביקשתי בחזרה את אזרחותי הארגנטינית כי אני ישראלי ואשאר כזה לנצח. מה לעשות? למרות שהישראלים לא אוהבים אותי, אני אוהב אותם'. בתשובה לשאלה עם זאת, עזבת את המדינה ככעס, השיב טימרמן 'כעס אדיר נגד שמיר, שרון, רפול – לא נגד ישראל. נכון שהאנשים לא היו נעימים אתי, אך יש הבדל בין להיות נתון להיסטריה ולנוורוזה הלאומית ובין הוצאתו של עם למלחמה לא חיונית. אין לי רגשות שליליים כלפי עם ישראל'.⁶⁹

טימרמן לא שב עוד לישראל. לאחר שקיבל פיצויים נדיבים מממשלת ארגנטינה בעקבות הפקעת עיתונו לה אופיניון על ידי הגנרלים, הוא ניסה ללא הצלחה לשוב אל עולם העיתונות. אך 'מגע הקסם' שלו נעלם. הוא ניסה את כוחו בכתיבת ספרים שזכו להצלחה מסוימת ומת בביתו באחת משכונות היוקרה של בואנוס איירס ב-11 בנובמבר 1999. בן 76 היה במותו. עיתונים רבים במערב כתבו מאמרי הספד כבר למחרת. 'טימרמן המשיך להגן על המוסדות הדמוקרטיים ועל זכויות האדם במשך כל חייו, נכתב בניו יורק טיימס. העיתונים היומיים בישראל, לעומת זאת, דיווחו ביושב ובתמציתיות על מותו. מילים חמות יותר פורסמו באל פאיס הספרדי ובלה מונד הצרפתי. רק שלושים איש השתתפו בהלווייתו של טימרמן בבית קברות פרטי שבפרברי בואנוס איירס – רובם קרובי משפחה וידידים. כמה מן המשתתפים התקשו להאמין שרק עשרות ספורות ליוו את אחד העיתונאים הארגנטינים החשובים במאה העשרים בדרכו האחרונה.⁷⁰

ז. מסקנות

יחסי ישראל-ארגנטינה תפסו תמיד מקום מרכזי בקשרי החוץ של מדינת ישראל עם אמריקה הלטינית, בין השאר בשל נוכחותה של קהילה יהודית גדולה וחיונית במדינה זו והשתלבותם המוצלחת של עשרות אלפי עולים מארגנטינה בחברה הישראלית. עם זאת, ההיסטוריוגרפיה העוסקת במשולש היחסים ישראל-ארגנטינה-יהודי ארגנטינה היא מוגבלת ומצומצמת. קשיים באיתורם של מסמכים ארכיוניים רלוונטיים מציבים מכשול

68 שם, עמ' 29, 31.

69 'אני המצפון של המדינות', הארץ, 15.2.1984.

70 מוצ'קופסקי, טימרמן, עמ' 472.

בפני חוקרים המעוניינים בחשיפת הממדים השונים של יחסים אלה מאז קום המדינה. הדברים נכונים במיוחד כשהם נוגעים לחשיפת הקשרים בזמן הדיקטטורה הברוטלית של שנות השבעים. קשרים אלה עדיין לא נחקרו באורח שיטתי ומסודר, בראש ובראשונה משום שלא כל המסמכים הדיפלומטיים הרלוונטיים נגישים לחוקרים בגנוך המדינה, בוודאי לא המסמכים הנוגעים לקשרים הצבאיים והביטחוניים בין שתי המדינות. עם זאת, כמה היבטים של היחסים בין שתי המדינות באותן שנים אפלות זכו לאחרונה לתשומת לב החוקרים, דוגמת הוצאתם לישראל של כמה מאות יהודים שחששו לחייהם בגלל רדיפות המשטר הצבאי.⁷¹

מאמר זה ביקש לבחון כמה סוגיות הנוגעות לפרשה מרכזית, שהיו לה השלכות ישירות על יחסי ישראל-ארגנטינה ואשר יכולה לשמש גם נייר לקמוס באשר לאופן שבו עוצבה המדיניות הישראלית כלפי הדיקטטורה הרצחנית של ארגנטינה. עד כמה זכויות אדם ו/או הדאגה לאינטרסים של יהודים כקבוצה וכיחידים בארץ זו הדריכו את מקבלי ההחלטות בישראל וכיצד ניהלו את המאבק לשחרורו של העיתונאי הארגנטיני-יהודי, שקיים קשרים הדוקים כל כך עם מוסדות ישראלים ועם השגרירות בבואנוס איירס במשך זמן רב? ככל שהדברים נוגעים ליחסה של העיתונות הישראלית אל העציר המפורסם ביותר בארגנטינה, הרי שההתלהבות שבה התקבל טימרמן עם הגיעו לישראל התפוגגה במהירות. משסירב טימרמן למלא את התפקיד שיועד לו כ'יהודי גלוטי שמצא ישועה בבית הלאומי היהודי', הפנו לו רבים עורף. בשבועות הראשונים של מלחמת לבנון זכתה כאן כל ביקורת על הפלישה הצבאית לקיתונות של בוז ושל עוינות. על אחת כמה וכמה כך כאשר הביקורת באה מפיו של מי שזה עתה הגיע לארץ בסיועה של ממשלת ישראל. מאמרו של יואל מרקוס בהארץ ייצג את הביטוי הבוטה ביותר של גישה זו.

יחסם המתנכר של המימסד הישראלי ושל כלי התקשורת כלפי טימרמן שיקפו גם את חוסר ההבנה המתמשך כלפי משמעותה של הזהות הציונית אצל רבים מיהודי התפוצות, בוודאי בארגנטינה. רבים מן היהודים בארגנטינה חשים בראש ובראשונה ארגנטינים, וזהותם היהודית והציונית לא באה לידי ביטוי ברצון לעזוב את ארגנטינה ולהגר לישראל. זהותם הממוקפת כארגנטינים-יהודים וציונים אין פירושה הענקת כבודה למחויבותם כלפי מדינת ישראל והמפעל הציוני.⁷² תפיסה כזאת של זהות התקבלה ומתקבלת לא פעם בחוסר הבנה ובאי אמון, ובמקרה של טימרמן גרמה לכך שבשתי המדינות שהיו עמורי התווך של זהותו, ארגנטינה וישראל, הפנתה לו החברה המקומית את עורפה.

71 ראו, למשל, רוניגר ושניידר, מילוט וגלות; ריין ורוידי, ספורט, פוליטיקה וגולים.

72 לדיון בכמה מסוגיות אלה ראו, רענן ריין ומולי לואיס, 'זהויות משלימות: ספרדים, ציונים וארגנטינים בין שתי מלחמות העולם', פעמים, חוב' 111-112 (2007), עמ' 79-102.

